

Prof. dr Zorica Mršević
Institut društvenih nauka, Beograd,
Fakultet za evropske pravo- političke studije, Novi Sad

Institucionalni odgovor na starenje stanovništva u Srbiji¹

Tekst sadrži predstavljanje problema institucionalnog zbinjavanja starih lica u Srbiji u svetlu sve izraženijeg starenja stanovništva i njegovog povećanog osiromašenja. Analiza se osniva na podacima iz istraživanja izvršenog 2010. u trinaest državnih ustanova socijalne zaštite za smeštaj starijih osoba, gerontoloških centara i domova za smeštaj starih lica od strane tima Zaštitnika građana kojim je rukovodila dr Zorica Mršević, tada zamenica Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost i prava lica sa invaliditetom, sa saradnicima. Konstatovana je visoka potražnja za mestima u institucijama te vrste, koja daleko prevazilazi postojeće kapacitete, kao i trend promena sastava korisnika. U celoj Srbiji je sve više, sve starijih korisnika koji su sve manje pokretni ili sposobni da se staraju o sebi. Najveći procenat njih predstavljaju zavisni i poluzavisni korisnici, tako da se tu zapravo radi o institucionalnom smeštaju osoba sa invaliditetom, ili pak hroničnih bolesnika i onih koji se oporavljaju posle operacija. Domovi starih sve su više zdravstvene ustanove, dok stacionarni delovi namenjeni nepokretnim korisnicima postaju najveća odeljenja tih ustanova. Sve su češća i nova odeljenja za tzv. palijativnu negu što je naziv za smeštaj obolelih od teških malignih oboljenja u stradijumu kada je izlečenje praktično nemoguće. Autorka na kraju predstavlja neke od mogućih pravaca razvitka, koji se sastoje kako u povećanju vrsta i kapaciteta vandomskih oblika zbrinjavanja starih, tako i postojećih državnih institucija kojima predstoje temelje reforme i osavremenjavanja. **Ključne reči:** Institucije za smeštaj starih, gerontološki centri, vandomske usluge pomoći starima, aktivno starenje, uvođenje pitanja starenja u sve politike

*Moramo nastaviti dalje, dalje od
naše mladosti! Elizabet Tejlor*

Eksperti UN smatraju da starenje stanovništva i rastući udeo žena među starima predstavljaju promenu socijalne strukture bez presedana sa dalekosežnim posledicama (Tanjug, 2011:08/19). Građani Srbije su među najstarijim u svetu, a više od petine čine upravo stariji od 65. Skoro isto toliko ima onih koji su u dobi između 50 i 65 godina. Po

¹ Ovaj tekst je nastao kao deo je projekta na kome je autorka angažovana: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u periodu 2011/2014.

trendu starenja, stanovništvo Srbija ide u korak sa visoko razvijenim zemljama (Komatina, 2002:152). Starenje stanovništva u razvijenim zemljama Zapadne Evrope inače, započelo je još u 18. st. zbog dugotrajnog opadanja fertiliteta. Nakon 1960-ih uz nizak fertilitet sve veću ulogu ima i daljnje snižavanje mortaliteta, osobito u starijim dobnim skupinama, podstaknuto napretkom medicine i uslova i života, što utiče na produženje životnog veka (Graovac, 2003). Usled intenziviranja oba procesa poslednjih decenija, starenja odozdo koje je uslovljeno niskim natalitetom i smanjenim udelom mladog stanovništva u ukupno i starenja odozgo koje je uslovljeno povećanjem udela starog stanovništva, u naredne tri decenije će stanovništvo u Srbiji naglo ostariti.² Populacija starija od 60 godina danas duplo brže raste u odnosu na period pre 2007. Prema projekcijama Republičkog zavoda za statistiku, očekivano trajanje života za muškarce porašće sa 70,5 godina (koliko je bilo u periodu 2002-2007. godine) na 78,5 godina u periodu 2047-2052. Životni vek žena skočiće sa 75,7 na 82,8 godina (Spasojević, 2012:03/22). Sve to ukazuje, kako se navodi u pomenutom izveštaju UNa, da je neophodno posvetiti posebnu pažnju potrebama i problemima starih ljudi.

Porast potreba za domskim smeštajem uslovljen starenjem stanovništva³

Srbija je sve više zemlja starih, pa je neophodno tražiti rešenja za problem povećane potražnje mesta u domovima za smeštaj starih, imajući u vidu da je čovekovo pravo da starost provede dostojanstveno, jedno od neotuđivih ljudskih prava. U situaciji velikog osiromašenja stanovništva u Srbiji, ne samo da se u starosti perpetuiraju socijalne nejednakosti koje su pojedince pratile u njihovom životu, nego one sa dolaženjem pojedinaca u staro doba upadljivo nastaju, tako da sve veće grupe starih osoba dopadaju u siromaštvo. Rezultati istraživanja govore da je i dalje preko dve trećine porodica svakodnevno angažovano u zbrinjavanju starih osoba, kroz dnevni kontakt, različite oblike podrške i pomoći i provođenja slobodnog vremena (Milić, 2007/2008:112). Ipak,

² Koliko se demografska slika dramatično menja, najbolje oslikava činjenica da se u poslednjih 50 godina udeo mladih do 14 godina gotovo prepolovio, a udeo onih iznad 65 povećao čak dva i po puta!

³ Podaci iz istraživanja izvršenog 2010. u trinaest državnih ustanova socijalne zaštite za smeštaj starijih osoba, gerontoloških centara i domova za smeštaj starih lica u Srbiji od strane tima Zaštitnika građana kojim je rukovodila dr Zorica Mršević, tada zamenica Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost i prava lica sa invaliditetom, sa saradnicima. Izvršen je uvid u dokumentaciju koja se odnosi na način zbrinjavanja korisnika usluga, broj, strukturu i kategorizaciju korisnika, kao i nesmetan razgovor sa zaposlenima i korisnicima radi prikupljanja svih informacija vezanih za način obavljanja i kvalitet usluga.

jasno je da danas slabi moć porodice, za razliku na period 70-ih i 80-ih godina prošlog veka i da je to sve manje pristupačno rešenje za zbrinjvanje starih. Tu se ne radi o povlašćivanju niti zaslugama već se radi o elementarnoj ljudskosti jer je potrebno poštovati čovekove godine i nemoć starosti. Posebno se uočava brzi rast vrlo starih, tzv. "starih-starih" (*vieux-vieux*) što predstavlja veliki problem, jer posle 75 godina osetno raste invalidnost i gubitak sposobnosti samostalnog življenja pa dakle, i potreba za pomoći. Taj porast broja vrlo starih ljudi postavlja pred institucionalne sisteme socijalne zaštite, naročito penzioni, zdravstveni i sistem socijalne pomoći, nove zadatke i zahteve (Puljiz, 2000:1009/112).

U Srbiji zvanično radi 41 državni i 42 privatna doma za stare. U državnim domovima ima oko sedam hiljada mesta, a u privatnim koji su prijavljeni i imaju dozvolu za rad, nešto više od hiljadu mesta. Neki od državnih domova su se razvili u gerontološke centre jer pružaju osim smeštaja i tzv. vandomske usluge pomoći starim licima kod njihovih kuća. U državnim domovima smešteno oko preko osam hiljada korisnika, a u Beogradu gde su potrebe najveće, smešteno je njih 1200. Potreba za smeštajem u takvim institucijama je velika i jedino loš standard u većini državnog institucionalnog smeštaja sprečava mnoge da podnesu zahtev za prijem. Uprkos tome, svuda se na mesto u domu čeka veoma dugo, posebno u onim institucijama u kojima postoji viši standard smeštaja. Slobodnih mesta ima jedino u domovima u unutrašnjosti Srbije, i to u onim u kojima je standard niskog nivoa. Uočena je veza između nivoa smeštajnog standarda i postojanje tradicije domskog smeštaja u određenom gradu, jer u sredinama gde postoje ustanove za smeštaj starih lica duži period, npr. duže od vek/vek i po, one su po pravilu bolje organizovane.⁴ Uočeno je da naročito nedostaju smeštajna mesta tzv. visokog standarda jer postoji sve veći interes za takvim komforom jer su se potrebe i očekivanja starih ljudi i njihovih porodica znatno povećale u odnosu na njihova očekivanja od pre npr. 20 godina.

⁴ Subotica ima najduži staž u institucionalnoj brizi za svoje starije sugrađane u Srbiji, jer je još u 18. veku otvoren prvi dom za smeštaj starijih osoba, koji se tada zvao Uboški dom, a još 1971. godine otpočeo je program nege u kući, što je pionirski poduhvat u našoj zemlji. Prvi dom za stara lica u Kragujevcu otvoren je 1920. godine a prvi dom za stara lica osnovan je u Šapcu 1923 godine pod zvaničnim nazivom „Dom staraca i starica“, što znači da je posle osnivanja domova u Vojvodini (Doma staraca u Subotici 1766 godine, Doma za stare u Bečeju i Apatinu 1907. godine), to bila jedna od prvih institucija te vrste u Srbiji, osnovan iste godine kada i Dom za stare u Zrenjaninu.

Prema obrazovnom statusu, više od 2/3 od ukupnog broja su korisnici bez ili sa osnovnom školom, dok je manje od 10% sa višom ili visokom školom. Njih 2/3 je smešteno u institucije ponajpre zbog teškoća u organizaciji svakodnevnog života, usled starosti i bolesti.

Trend promena sastava korisnika

U celoj Srbiji je sve više, sve starijih korisnika koji su sve manje pokretni ili sposobni da se staraju o sebi. Zapaža se sve manji broj „mlađih“ korisnika, trend je da sada u domove dolaze osobe u sve podmaklijoj starosnoj dobi, uglavnom od osamdesete i stariji, i to sve lošijeg zdravstvenog stanja. Najveći procenat njih predstavljaju zavisni i poluzavisni korisnici, tako da se tu zapravo radi o institucionalnom smeštaju osoba sa invaliditetom, ili pak hroničnih bolesnika i onih koji se oporavljaju posle operacija. Sve su ređi potpuno nezavisni pa i poluzavisni korisnici, i jedan direktor se ne seća kada je u njegovu ustanovu (Gerontološki centar Šabac) poslednji put primljen potpuno „očuvani“ čovek, a u jednoj ustanovi (Gerontološki centar Zrenjanin) od 280 korisnika, 240 su nepokretni.

Posebno je uočeno da su domovi starih sve više zdravstvene ustanove, i stacionarni delovi namenjeni nepokretnim korisnicima postaju najveća odeljenja tih ustanova. Sve su češća i nova odeljenja za tzv. palijativnu negu što je naziv za smeštaj obolelih od teških malignih oboljenja u stradijumu kada je izlečenje praktično nemoguće. Zbog strukture korisnika, njihove sve veće starosti i izraženije nemoći, uočava se potreba za osnivanjem specijalizovanih domova za stara lica, tipa psihogerijatrije. Ta je populacija sve brojnija, a potreba za njihovim smeštajem sve veća, tako da oni sve više opterećuje sadašnje ustanove koje primarno kadrovski i logistički nisu namenjene preovlađujućem broju zavisnih, potpuno dementnim ili obolelim npr. od Alchajmerove ili Parkinsonove bolesti. Inače, o demenciji se u nekim ustanovama nerado govori, negde ih drže zaključane „za njihovo dobro“, negde rade na zajedničkom smeštaju dementnih i nedementnih pozivajući se na inostrana iskustva po kojima se demencija tako usporava a drugde teže njihovom potpunom razdvajanju. Ima institucija gde se pominje postojanje samo „lakše dementnih“, dok se u nekim drugim, posebno onim boljim, na to otvoreno ukazuje kao na jedan od glavnih problema za koje još nema adekvatnog institucionalnog rešenja.

Donosioci odluka i motivi o institucionalnom smeštaju starih lica

U Srbiji stara lica odlaze u gerontološke centre i domove za stare po pravilu samo i tek kada postanu nepodnošljiv teret porodicama i kada o njima zbog njihovog zdravstvenog i opšteg stanja više niko ne može da se brine. U Srbiji se retko ili uopšte ne odlazi u domove u zdravstvenom stanju i životnom dobu kada su ljudi još relativno sposobni i u snazi da boravkom u domu provedu kvalitetno duži period života u društvu sa svojim vršnjacima, baveći se stimulativnim aktivnostima i pod lekarskom i terapijskom negom. Sastav i aspiracije korisnika uslovljavaju i način organizovanja i tip usluge u domovima za stare koji su životna poslednja stanica, mesto gde se samo čeka kraj života a ne gde se ostvaruje nekakva životna promena ili poboljšanje.

Karakteristično je da se prilikom donošenja odluke o smeštaju starog lica u instituciju najmanje vodi računa o potrebama tog lica. Prioritetno se vodi računa o potrebama i interesima drugih članova porodice, a ne o najboljem interesu starog lica. S jedne strane, penzija takvog lica još uvek je značajna stavka u prihodima mnogih porodica, tako da odlaskom penzionera u dom znači za porodicu gubitak njegove/njene penzije, koja povrh toga, ne retko ima i dodatne troškove za njegov smeštaj. S druge strane, oslobađa se stambena jedinica ili prostorija u kojoj je staro lice boravilo, što je u slučajevima nemogućnosti stambenog širenja ili odvajanja odraslih članova porodice, vrlo značajno za zasnivanje sopstvene porodice odrasle dece i unuka starih lica. To je verovatno i jedan od razloga za učestalije smeštanje u domove starih žena koje češće od svojih muških vršnjaka ili uopšte nemaju penziju ili je imaju ali u malom, za porodicu neatraktivnom iznosu.

Zanemarivanje i nasilje na starima, rodni sastav korisnika institucija za smeštaj starih lica

Među svim korisnicima ustanova za smeštaj starih lica vlada depresija i strah od smrti, a samo njih manje od 10% se ne žali da su došli u Dom pod pritiskom članova porodice, dok svi ostali smatraju da im je naneta nepravda što su pod stare dane morali da budu izmešteni iz svojih domova. Za neke od njih, smeštaj u ustanovu bio je spas od porodičnog nasilja koje su trpeli. I podaci Svetske zdravstvene organizacije naime,

pokazuju da 4% do 6% starijih trpi neki od oblika zlostavljanja u svojoj kući, ali se pretpostavlja da mnogo više ima onih koji nikada nisu bili registrovani kao žrtve nasilja. Oskudnost javnih informacija o nasilju nad starijima u porodici ukazuje da je to još uvek tabu tema ne samo u Srbiji, već širom Evrope. Osam meseci je 2008 u Kikindi radio SOS za stare i pokazao je da zlostavljanje starih nije nepoznata pojava, ali da nije ni toliko često izražena. Kao najčešći vid nasilja uočeno je smeštanje i držanje starih osoba u neadekvatnom smeštaju. Utvrđena je praksa da se vrlo često stara lica smeštaju u neku poslednju, izolovanu sobu u krajnjem delu dvorišta bez ikakvih sanitarnih uslova i bez grejanja, da tamo umru „prirodnom smrću“.

Nasilje nad starijim osobama u Srbiji u stalnom je porastu, posebno nad ženama. Preko 75 odsto starijih osoba koje su bile izložene nasilju ženskog pola, a više od četvrtine žrtava starije su od 80 godina (Đorđević, 2012:Politika, 23/03). Svaka deseta stara osoba u našoj zemlji trpi nasilje u porodici, a vinovnici su najčešće najbliži i najrođeniji članovi porodice – sinovi, ćerke i unuci. Podaci govore da su sinovi najčešći vinovnici nasilja nad starijim osobama. Polna statistika svedoči da su starije žene češće žrtve porodičnog nasilja, a prosečna starost žrtava je oko 70 godina. Starije osobe, žrtve nasilja, kako je istaknuto, često osećaju stid i strah da priznaju kako njihovi najbliži loše postupaju prema njima, a nevidljivosti ovog fenomena doprinosi i činjenica da su porodice u kojima je zastupljeno ovo nasilje društveno neupadljive. Specifičnost ove vrste porodičnog nasilja je u tome što stari ljudi ne žele da prijave nasilničko ponašanje svoje dece. Razapeti između emocija, sopstvene ugroženosti i straha, veliki broj starih trpi fizičko i emocionalno nasilje i ne usuđuje se da potraži pomoć iz bojazni da će nasilje eskalirati ako nekome prijave zlostavljanje. Iskustvo u radu sa starim ljudima govori da je siromaštvo jedan od najvećih generatora nasilja u porodici. Istraživanje Crvenog krsta Srbije iz 2009. godine pokazalo da 2,4 odsto starih ljudi trpi i takozvano ekonomsko nasilje, odnosno nema slobodu raspolaganja sopstvenom penzijom (M.D.M. 2012:Danas, 27/03).

Poseban problem je smeštaj beskućnika socijalno ugroženih lica. Naime, ne postoji unapred određena proporcija pojedinih grupa korisnika/ca prema načinu plaćanja. Oni koji uopšte nemaju mogućnost da plate ni najnižu cenu smeštaja prisutni su u svim posećenim domovima za stara lica u sve manjem broju koji se još i dodatno smanjuje.

Domovi su u tržišnim uslovima poslovanja najmanje krivi za tu pojavu. Imajući u vidu socijalni karakter tih ustanova neophodno je da se ubuduće nađu načini za možda neko drugačije institucionalno rešenje, savremenije od postojećeg ali koje bi omogućilo većem broju korisnika različitiim imovinskih mogućnosti, da u starosti budu institucionalno zbrinuti.

Domovi za smeštaj starih lica su inače tzv. „ženska priča“ jer su svuda žene uočljiva većina korisnika, njih je naime, dvostruko ili trostruko više od muškaraca. Naime, jedna četvrtina korisnika su muškarci a tri četvrtine žene, a ponegde je i 90% žena. Pritom su i domske uprave i zaposleni u njihovim stručnim službama sastavljeni većinski od žena, jer kao i u svim socijalnim ustanovama, zaposleni imaju tradicionalno niska primanja, nezavidne uslove rada, izloženost opštem padu standarda.

Kako su žene po tradicionalnim rodno stereotipnim ulogama više tokom života posvećene odgajanju dece i uopšte više orijentisane na porodični život činjenica preovlađujućeg broja žena ukazuje da se ta „ženska“ životna investicija mnogima po svojoj prilici nije „isplatila“, jer očito, one nisu u starosti dobile uzvratnu negu i pažnju svojih potomaka i drugih članova porodice, već postaju većinske korisnice tih socijalnih ustanova. Žene preovlađuju kao korisnice u domovima jer one, kako domske uprave često ističu, „lakše“ donose odluku da „ostave deci stan ili kuću“, kao i da su „bakice popustljivije, ćute i tave“. Naravno da njima ta odluka uopšte nije ni laka a još manje lakša nego muškarcima, posebno imajući u vidu da mnoge od njih nisu nikada radile van kuće i da im je sopstvena kuća i porodica jedino poznato i prihvatljivo mesto za život. Prilagođavanje pod pritiskom surove stvarnosti nije dakle dokaz „lakšeg prilagođavanja“ već pre rezultat tipične socijalizacije žena od kojih se po rodnom stereotipu očekuje da primarno služe drugima, da interese članova porodice stavljaju pre sopstvenih, pa tako mnoge od njih u stvari svakako žele da poštede potomke obaveza da se staraju o njima, posebno ako su poluzavisne ili zavisne, bojeći se da će doprineti razvodu braka svom detetu ili kako kaže jedna korisnica, da je ostala u svojoj kući brakovi dece bi „popucali“.

Ponašanje prema korisnicima, posebno korisnicama od strane uprava i zaposlenih u domovima je uglavnom korektno ali su uočeni i suprotni slučajevi, obično tamo gde su i inače lošiji uslovi smeštaja i niži opšti standard. Jedan direktor⁵ korisnice npr. otvoreno

⁵ Doma za stare i penzionere u Dimitrovgradu

naziva babama a u sobe ulazi bez kucanja ili samo dodirujući vrata pokretom koji je početak kucanja ali koji ne proizvodi kucanje, nakon čega otvara vrata i ulazi. Tom prilikom su neki korisnici i korisnice zatečeni kako jedu, presvlače se, održavaju higijenu i sl. Oni se ne bune pa je utisak da je takvo ponašanje normalno. Takođe je i u nekim drugim ustanovama uočen problem omalovažavanja i vređanja korisnika.⁶

Državne i privatne institucije

U državnim domovima uočena je svuda vidljiva prenaseljenost. Naime, i dalje postoje peto i šestokrevetne sobe, domske uprave nastoje da racionalno iskoriste celokupan raspoloživ prostor, doslovce „od podruma do tavana“ smeštajući krevete gde god je to moguće. Svuda se primećuje nedostatak broja zaposlenih naročito kada je reč o negovateljskom i medicinskom osoblju, što je delimično uzrokovano i sistemskim rešenjima (normativi), ali i neka druga zanimanja su u deficitu (npr. socijalni radnici). Višegodišnja praksa da se koristi pomoć vojnika na civilnom služenju prestala je sa ukidanjem obaveznog služenja vojnog roka. U neki sredinama gde se izriče društveno koristan rad trajanju od 40 do 100 sati kao zamena za kratke zatvorske kazne, npr u Zrenjaninu, angažuju redovno više takvih kažnjenika što predstavlja znatnu pomoć, posebno u obavljanju fizičkih poslova. Kao opšti utisak može se konstatovati da je u mnogim od posećenih institucija tmurno, loša je higijena, oseća se zadržavanje urina i fekalije. Depresivna atmosfera vlada gotovo u svim institucijama tog tipa, jer korisnici imaju vidljivo izražen osećaj napuštenosti od strane svoje dece i drugih članova porodice, kao i osećaj odbačenosti, izmeštenosti iz svoje prirodne sredine, nepravедnosti činjenice da su smešteni u dom za stara lica, ali i o neminovnosti („tako je moralo biti, nije bilo drugog rešenja“). Primetan je široko rasprostranjen strah od smrti.

Nizak standard smešaja u većini državnih ustanova toga tipa, kao i stalni nedostatak smeštajnih kapaciteta u boljim ustanovama višeg standarda, razlog su što osim državnih domova postoje privatni registrovani, ali i ilegalni, neregistrovani domovi, kao i tzv „prihvatišta“. U situaciji sve većeg broja starih osoba kojima je potrebna nega i smeštaj, mnogi preduzimljivi ljudi su došli na ideju da uzmu u zakup porodične kuće na

⁶ U Kragujevcu je više korisnica i korisnika ukazalo na takvo ponašanje osoblja dok uprava na primedbe korisnika takve prirode ne reaguje.

periferijama većih gradova i u njima otvore privatne domove za stare. Mnogi nemaju licencu za tu vrstu delatnosti. Registruju se kao ugostiteljski objekti, hosteli i sl. što onemogućuje inspekcijski nadzor resornog Ministarstva do koga dolazi tek ako dođe do incidenata, smrtnih slučajeva, medijskih izveštaja o mogućem nasilju i dosta rasprostranjenoj praksi prinudnog smeštaja korisnika. Problem je i što se za registraciju privatnih domova traži uglavnom ispunjavanje građevinsko-tehničkih uslova. Medicinsko-terapeutska strana je dosta često zanemarena, ne postoje zdravstveni kartoni korisnika sa istorijatom njihovih bolesti i davane terapije, medicinsko osoblje je po pravilu angažovano po ugovoru a ne za stalno, a sa mnogih strana se ukazuje i na zloupotrebe prilikom smeštaja korisnika protiv njihove volje jer teritorijalno nadležan centar za socijalni rad nema nikakvu ulogu, a osobe koje smeštaju u takve domove najčešće ne pitaju za saglasnost pa je za njihov smeštaj i boravak potrebno je samo redovno plaćanje cene smeštaja koja je obično dvostruko veća od one u državnim domovima.

Verovatno najgori vid su tzv. „prihvatišta“ za stare koji funkcionišu tako da privatna lica sa štićenima sklapaju ugovore o doživotnom izdržavanju koje overavaju u sudu, preuzimaju penzije štićenika, stan, kuću ili njihovu zemlju i druge vredne nepokretnosti. Za uzvrat zbrinjavaju štićenike koji su često smeštani u nezagrejanim pomoćnim prostorijama kuće, a ponekada ostavljani da nezbrinuti, gladni i prljavi umiru „prirodnom“ smrću. Pritužbe upućene Zaštitniku građana u 2010 ukazuju na mogućnost smeštanja starih lica u takve domove protivno njihove volje, što se onda pretvara u svojevrсно protivpravno lišavanje slobode.⁷ U tome se razlikuju od državnih domova jer je prilikom smeštaja u državni dom uvek neophodna izjava volje onoga ko se smešta u dom. To se široko zaobilazi u privatnim domovima, ili potpuno ignoriše kada su u pitanju neregistrovane „institucije“ toga tipa. Navodi se da u privatnim domovima ne postoji ni medicinska dokumentacija često ni ona najosnovnija te vrste. Ili pak postoji samo ona i ništa više. Najčešće nema izjava korisnika da su smešteni uz sopstveni pristanak, kao ni dokaza da su pod starateljstvom, odnosno da su smešteni uz saglasnost staratelja.

⁷ Zbog indicija koje dolaze sa raznih strana, a pre svega iz pritužbi Zaštitniku građana kao i javno iznetih stavova i mišljenja stručnjaka iz oblasti socijalne zaštite, neophodno da se nadzor nad ustanovama za smeštaj starih lica proširi na privatne ustanove koje su zvanično registrovane za tu delatnost.

Promena institucionalnog profila - potreba za novim formama institucionalne brige o starima

Institucije za smeštaj starih su sve više zdravstvene ustanove namenjene nepokretnim korisnicima, neophodno je svuda širenje stacionarnih odeljenja za nepokretne korisnike i odeljenja palijativne nege, a sve učestaliji su i zahtevi za osnivanje specijalizovanih institucija tipa psihogerijatrije. Korisnici su najčešće nepokretni zbog šlogova i fraktura kuka a prisutni su i svi oblici teškog invaliditeta. 30% su dementni i oboleli od Alchajmera što su očito bolesti 20. i 21. veka. Trend je da je sve više zavisnih korisnika i da su u sve težem stanju, da su sve starije životne dobi, da je sve to ne retko kombinovano i sa malignim oboljenjima, pa se kod mnogih novoprimitljenih boravak u domu meri bukvalno danima. Jedan od glavnih problema je zdravstveno stanje korisnika doma, jer većina dolazi u terminalnoj fazi života usled čega domovi sve više liče na gerijatrijska odeljenja neke bolnice. Zbog lošeg zdravstvenog stanja novosmeštenih korisnika vrlo je izražena smrtnost već u prvom mesecu boravka u domu, zbog toga te institucije postaju neka vrsta umirališta ili produžena bolnica za najteže i neizlečive hronične bolesnike.

U svim sredinama se ističe neophodnost postojanja prihvatilišta za beskućnika. Precizan broj beskućnika u Srbiji se ne zna, ali ima procena da ih je minimum oko 10.000 a maksimalne procene govore i o broju od 800.000 i 900.000 beskućnika ili onih koji su u riziku da to postanu. Samo na beogradskim ulicama živi njih oko 2.000. Nekada gotovo nevidljiva kategorija ljudi, danas predstavlja alarmantnu brojku, a institucije koje brinu o njima u našoj zemlji gotovo da i ne postoje. Beskućnici u Srbiji su uglavnom muškog pola, starosti između 51 i 65 godina, niskog obrazovanja, nezaposleni ili radno angažovanog na nesigurnim i slabo plaćenim poslovima. Prihvatilišta za odrasla i stara lica u Beogradu postoji od 1973. godine. Ova ustanova ima 104 ležajeva, trenutno (proleće 2012) je 146 štićenika u njoj, a tokom najhladnijeg perioda u februaru bilo ih je preko 400. Beskućnici koji nisu u prihvatilištu uglavnom su na autobuskim i železničkim stanicama, u čekaonicama, podrumima ili šahtovima. Njihov broj naglo je porastao devedesetih godina. Svaki treći korisnik prihvatilišta lečio se u psihijatrijskoj bolnici. Oko 40 odsto korisnika prihvatilišta ima probleme sa alkoholom ili drogom (Živanović, 2012:14)

Svuda se ističe i potreba širenja kapaciteta i vrsta vandomskih usluga, tj. kućne nege. Sastav korisnika više uopšte ne odgovara tipu socijalne zaštite kakav je ranije zamišljen za domove za stare. Takav tip nije više funkcionalan u novoj situaciji. Ako je većina korisnika nepokretna postavlja se pitanje koga voditi na izlete, posete u druge domove, u pozorište ili koncerte, kad većina ne može da pohađa ni radnu terapiju organizovanu u samom domu. Istovremeno i sam koncept socijalne zaštite onako kako danas izgleda više nije funkcionalan.⁸ Potrebno je intenzivirati vaninstitucionalnu zaštitu starih uz negu i pomoć u domaćinstvima tih ljudi.

Primeri vandomskih usluga organizovanih od strane posećenih gerontoloških centara osnova su za uverenje o neophodnosti njihovog intenziviranja i širenja. Vandomske usluge naime omogućavaju korisnicima da ostanu da žive u sopstvenim domaćinstvima dokle god je to moguće i njihovo intenziviranje i širenje je sigurno jedan od mogućih, poželjnih pravaca razvitka brige o starima. One obuhvataju npr: pranje, dnevne kupovine i spremanje hrane u trajanju od dva sata dnevno (a u težim slučajevima dva puta po dva sata dnevno) u kućama korisnika. Lokalna samouprava Kikinde plaća deset ljudi da to rade. Postoje još i klubovi za stara i odrasla lica, prihvatne stanice, otvoreno stanovanje, Od 1. januara 2010. godine npr. počela je sa radom i Prihvatna stanica u Kikindi, izgrađena još 2006. godine. U nju su privremeno, od jednog do sedam dana, smeštena lica kojima je neophodno hitno zbrinjavanje, dok Centar za socijalni rad ne proceni kako ta ugrožena lica dalje zbrinuti. Postoji i Dnevni centar koji se u žargonu naziva nekom vrstom „obdaništa“ za stare. Tamo zaposleni ljudi dovode svoje stare roditelje da borave dok su im deca na poslu. To je opcija koja posebno pogoduje dementnim korisnicima i mnogo je jeftinija od smeštaja u domovima.

Mogući pravci poboljšanja

Stav jedne sredine prema starosti zavisi od toga kakva predstava o starosti preovlađuje. A na Balkanu nije teško steći veoma negativnu predstavu o starosti (Milivojević,

⁸ U nekadašnjoj Jugoslaviji u kojoj je izgrađena i institucionalno formirana većina današnjih ustanova za smeštaj starih, nije se naslućivlo demografsko osipanje, iako su još onda primećeni prvi znaci starenja društva, ali tome se nije pridavao značaj. Korak je izgubljen možda još tada, jer je samo malo dalje od nas, proces starenja bio uočljivo mnogo dinamičniji. Cela Evropa, pogotovo zapadna, bila je integrisana u jedan novi civilizacijski model, obeležen individualizmom, jačanjem ličnih potreba i prava, gubitkom osećanja prema tradicionalnom načinu života, pre svega porodičnom ali i roditeljskom, o čemu svedoče sve brojniji mladi parovi bez dece, takozvani DINKS (*double-income-no-kids*) (Milanović-Hrašovec, 2005:736).

2012:10/2). Postoje dva osnovna tipa rešenja, jedno je širenje kapaciteta postojećih institucija za njihov stacionarni smeštaj, a drugo je intenziviranje vaninstitucionalne zaštite starih uz pomoć kućne nege i pomoći u domaćinstvima tih ljudi bez njihovog izmeštanja.

Komunikacija sa upravama posećenih ustanova ukazuje na moguće pravce poboljšanja, potrebna je nova kategorizacija ustanova jer su postojeći kriterijumi davno prevaziđeni. Predlaže se da se javne nabavke obave centralno jer se na pojedinačne konkurse ustanova veliki dobavljači tj. oni koji mogu da ponude najbolje cene, uopšte ne javljaju, već samo lokalni koji pak nemaju dovoljno kapaciteta i teško kontinuirano mogu da ostvaruju dogovoreni količinski i kvalitativni nivo isporuka. Ukazuje se i na neadekvatno postojeće zakonsko rešenje, da centar za socijalni rad prima i obrađuje zahteve korisnika, dok je za cenu smeštaja nadležno ministarstvo. Predlažu da se izmenama zakona propiše takvo rešenje, po kome bi se odredilo procentualno od kapaciteta, koliko mesta pripada budžetskim korisnicima, a da za ostale kategorije korisnika usluga same ustanove utvrđuju cenu smeštaja. Prema podacima sada je u domovima oko polovine korisnika/ca čiji smeštaj plaća budžet odn. kombinovano, srodnici i budžet. Moralo bi da se obezbedi određen procenat mesta za budžetske korisnike, čime se garantuje da ovaj vid socijalne zaštite starijih osoba ne prestane da postoji a da se opet omoguće ustanovama da svoje usluge plasiraju određenom broju korisnika po tržišnim cenama čime bi se u krajnjem ishodu popravio opšti nivo usluga za sve. U širem smislu, na sve reforme institucija za zbrivanje starih lica neophodno je primeniti koncept uvođenja pitanja starenja u sve oblasti politike sa ciljem da se društvo i ekonomija usklade sa demografskim promenama i razvija društva koje odgovara svakom starosnom dobu (Obaveza br. 1 Strategije UNECE o starenju) kao i koncept aktivnog starenja. Naime, EU je odredila 2012. godinu za godinu aktivnog starenja kako bi se promovisale i stvarale nove mogućnosti za starije, a to je naročito bitno za Srbiju, koja je među najstarijim zemljama na svetu i u kojoj je taj problem naročito naglašen (Agencija, 2012:21/3).

Summary

The text presents institutional care for elderly persons in Serbia in light of intensifying ageing of impoverish population. Analysis is based mostly on the research completed

during 2010 in thirteen state run social institutions for elderly persons and gerontology centers. The research was led by Zorica Mršević, PhD, in that time deputy Ombudsman of Serbia mandated for gender equality and rights of people with disabilities. There is very high demand for places in institutions of that type, which is much over the current capacities. There is also trend of changing profile of the users. In whole Serbia, there are more elderly users, who are dependent and less capable to take care on them. Most of them are dependent and partly dependent users, what makes the institutions in fact, institutions for the disabled people care or hospital like institutions for chronically ill persons, or those who are healed after operations. The elderly people homes thus are now more health institutions, while their departments for dependent users are permanently growing becoming eventually their biggest parts. There are new departments for care of cancerous patients in stage when their healing practically is not possible any more. The author at the end presented the possible ways of institutional development as growing diversity and capacity of extra institutional types of care, combined with growing capacity of current institutions which are to be seriously and thoroughly reformed.

Key words: Institutions for elderly people care, gerontology centers, extra institutional ways of care, active ageing, introduction of the ageing issue in all politics

Literatura

Agencije, Pomera se granica starosti, Večernje novosti 21 mart 2012.

Graovac Vera, Starenje stanovništva - problem modernoga razvijenog društva, Geografija.hr 14. 10. 2003
<http://www.geografija.hr/clanci/61/starenje-stanovnistva-problem-modernoga-razvijenog-drustva>

Ekonomska politika Ujedinjenih nacija za Evropu, Izazov: Starenje, Izvod iz Politike starenja UNECE, br. 1 novembar 2009.
http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Policy_briefs/ECE.WG.1.1.Serbian.pdf

Dorđević Katarina, Sinovi najčešći nasilnici nad starima, Politika 23 mart 2012

Komatina Slavica, Starenje stanovništva u svetu i kod nas, tendencije i prognoze Gerontologija, 2004, vol. 32, br. 1, str. 151-164

Milanović-Hrašovec Ivana, Nacija za gerijatriju, Vreme, 736,| 10. februar 2005.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=405889>

Milić Anđelka Porodično zbrinjavanje i nega starih osoba, Gerontologija 2007-2008, vol. 35, br. 1, str. 112-126
<http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-415X0801112M>

Milivojević Zoran, Kriza srednjeg doba, 10.03.2012
<http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Kriza-srednjeg-doba123456.sr.html>

„Nasilje nad starijima - Studija o nasilju u porodici“, Medija centar, Konferencija za novinare, Crvenog krsta Srbije, 26.3.2012.

Poseban izveštaj Zaštitnika građana o obavljenim nadzorima u ustanovama socijalnog staranja za smeštaj starih lica u 2010. godini, Beograd, juni 2011. godine
Istraživanje je obavljeno u sledećim institucijama: 7. april Dom penzionera na Bežanijskoj kosi, Beograd, 7. april Dom Karaburma, Beograd, 9. april, Dom za stare Voždovac, Beograd, 17. jun Dom za stare i penzionere, Smederevo, 18. jun Gerontološki centar, Kruševac, 18. jun Gerontološki centar, Mataruška banja, 22. jul Gerontološki centar, Šabac, 3. avgust Gerontološki centar, Kragujevac, 6. avgust Dom za stare i penzionere, Dimitrovgrad, 1. septembar Gerontološki centar, Kikinda, 2. septembar Gerontološki centar, Subotica, 9. novembar Dom za stare, Surdulica i 10. decembar Gerontološki centar, Zrenjanin.
<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji/2108--2010->

Puljiz Vlado, Dokumenta, Rev. soc. polit., god. 7, br. 1, str. 109-112, Zagreb 2000.
<http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/278/282>

Spasojević V. C. , *Godine povile Srbiju*, Večernje novosti 22 mart 2012, str. 4.

Tanjug, Globalno starenje stanovništva, 19. avgust 2011

<http://www.kragujevac.co.rs/?p=12518>

Živanović Katarina, Ljudi koje je tranzicija bacila u šaht, Danas 5 april 2012, Str.14.